

Toruń 17 kwietnia 2019 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Roberto Peressina
pt. *La versione greca dell'orazione „Pro Archia poeta” di Mikołaj Żórawski (1595-1665):
contributi all'analisi del testo*
powstałej pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Milewskiej-Ważbińskiej

Treść przedłożonej mi do recenzji pracy mgra Roberto Peressina poświęconej tłumaczeniu mowy Marka Tulliusza Cyncerona *Pro Archia poeta* z 62 r. p.n.e. na język starogrecki, jakiego dokonał profesor Akademii Krakowskiej Mikołaj Żórawski, znakomicie pokrywa się z jej tytułem. Doktorant podjął się opracowania tematu ważnego, ciekawego, a nadto, jak sam zaznacza „w Polsce ostatnich dekad raczej zaniechanego” (s. 6: „un tema piuttosto trascurato in Polonia negli ultimi anni”). Stwierdzenie to jest zresztą i tak dość łaskawe dla polskich badań poświęconych „humanistycznej grece” w dawnej Rzeczypospolitej, gdyż także wśród zainteresowań naukowych starszej generacji polskich filologów zajmowały one zwykle miejsce marginalne. Tymczasem, jak znów trafnie wskazuje mgr Peressin, w Europie pisane w klasycznej grece utwory, powstałe w wiekach od XV do XVIII, są badane i wydawane w różnych ośrodkach od Paryża i Turynu po Wilno, Tartu i Helsinki.

Z literaturą polską i polskojęzyczną, w której poza przytaczanymi przezeń publikacjami Janiny Czerniatowicz mamy na temat twórczości grezystycznej staropolskich erudytów jedynie wzmianki, Doktorant zapoznał się gruntownie. Wśród wykorzystanej w rozprawie literatury obcej zabrakło mi natomiast jedynie monografii zbiorowej pod red. Janiki Päll i Ivo Volta *Hellenostephanos. Humanist Greek in Early Modern Europe. Learned Communities between Antiquity and Contemporary Culture*, Tartu 2018 (Acta Societatis Morgensternianae VI-VII). W publikacji tej znalazły się bowiem teksty potencjalnie ważne dla Doktoranta, gdyż reprezentujące podobne do niego filologiczno-gramatyczne podejście

do badanych tekstów, jak choćby dwa analityczne studia Martina Steinrücke na temat greckich akrostychów Filelfa i epigramatów Angela Poliziana (s. 299-335). Trudno jednak z braku zredagowanej przez Janikę Päll i Ivo Volta monografii czynić poważny zarzut, bo *Hellenostephanos* to książka wciąż bardzo świeża, ukazała się dopiero latem 2018 r. Wśród przytoczonej przez Doktoranta obfitej literatury poświęconej wczesnonowożytnej teorii przekładu i praktyce translatorskiej XIV-XVII wieku upomniałbym się jeszcze o poświęconą wprawdzie głównie tłumaczeniom na języki wernakularne, niemniej ważną dwutomową pracę Hansa J. Vermeera *Das Übersetzung in Renaissance und Humanismus. 15. Und 16. Jahrhundert*, Heidelberg 2000. Wśród opracowań poświęconych studiom grezystycznym w dawnej Rzeczypospolitej jedynie w podrozdziale 1.8. (s. 51), w którym Roberto Peressin niemal cały akapit poświęca Andrzejowi Patrycemu Nideckiemu, sugerowałbym dodanie odnośnika również do klasycznej monografii Kazimierza Morawskiego *Andrzej Patrycy Nidecki. Jego życie i dzieła* (Kraków 1892) oraz do wydanych prze mnie *Trzech mów gratulacyjnych z okazji zwycięstwa nad Moskwiczinami* („Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. XXVI), Warszawa 2016. Natomiast w podrozdziale 1.10. poświęconym recepcji mowy *Pro Archia poeta* w dawnej Rzeczypospolitej należałoby uwzględnić także obecność tej mowy w programach gimnazjów akademickich w Gdańsku i Toruniu w XVII w.¹ Nie mam natomiast najmniejszych zastrzeżeń do wykorzystanych w części analitycznej wydań mów Cycerona, gramatyk, słowników, glosariów i leksykonów. Doktorant bardzo słusznie w drugiej części swej rozprawy odsyła nie tylko do prac najnowszych i klasycznych gramatyki i słowników powstałych w XIX i XX w., lecz również do tych, z których mógł korzystać Mikołaj Żórawski w pierwszej połowie wieku XVII.

Inwencyjny etap pracy, na który składa się wybór tematu, zakres badań oraz kwerenda, wypada mi zatem ocenić zdecydowanie pozytywnie. Przejrzysta i celowa jest również *dispositio* rozprawy Roberto Peressina. Całość odznacza się przemyślanym układem, w którym Autor po wykazie skrótów (s. 4: *Elenco delle abbreviazioni*) i informacji na temat przyjętego wzorca cytowań dzieł antycznych (s. 5: *Nota*) wyróżnił:

¹ Na temat obecności mów Cycerona (w tym *Pro Archia poeta*) w gdańskich programach nauczania zob. Bartosz Awianowicz, *Retoryka w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w świetle programów szkolnych, wykładów i praktyki oratorskiej drugiej połowy XVI i w XVII wieku* [w:] *W gdańskim ogrodzie Muz. Gimnazjum Akademickie w Gdańsku wobec kultury starożytnych Greków i Rzymian. Idee – teksty – artefakty*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Pelplin 2016, s. 60 i 68.

- wprowadzenie (s. 6-9: *Introduzione*) omawiające stan badań i założenia rozprawy (0.1. *Stato della ricerca, oggetto e finalità del presente studio*) oraz metodologię związaną z analizą tłumaczeń z łaciny na język starogrecki (0.2. *Precisazioni metodologiche*);

- rozdział pierwszy, kreślący bogate tło historyczno literackie utworu Żórawskiego (s. 10-58: *Parte prima: profilo storico-letterario*), w którym Doktorant omawia zagadnienie „greki humanistycznej” jako fenomenu wczesnej epoki nowożytnej stanowiącego swoiste dopełnienie twórczości neolatynistycznej, szczególnie w wiekach od XIV do XVI w. (podrozdziały 1.1. *Il «greco umanistico» come campo d'indagine sulla storia della tradizione antica* i 1.2. *Latina discenda, Graeca tentanda. Il ritorno del greco in Europa tra i secoli XIV e XVI*); dalej przedstawia zwięzłe wprowadzenie w historię tłumaczeń i translatoryki na Zachodzie od antyku do renesansu (1.3. *Vertere attraverso i secoli*), by przejść do zagadnienia przekładu humanistycznego (1.4. *Riappropriarsi della cultura greco: le traduzioni umanistiche*) i wreszcie historii tłumaczeń z łaciny na grekę (1.5. *All'inverso: ex Latino in Graecum*). Dalsze podrozdziały przenoszą czytelnika już do Rzeczypospolitej XVI-XVII w.: Doktorant omawia w nich rozwój zainteresowań językiem i literaturą grecką we wczesnonowożytnej Polsce (1.6.1. *Gli interessi grecistici in Polonia nei secoli XVI-XVII* i 1.6.2. *Processi e forme di ricezione*), sylwetkę i twórczość Mikołaja Żórawskiego (1.7. *La figura di Nicolaus Zoravius, poliedrico vir trium linguarum tra l'accademia e il palazzo*), oraz dzieje recepcji Cyserona w Polsce (1.8. *La fortuna di Cicerone in Polonia*). Rozdział pierwszy zamykają dwa podrozdziały poświęcone charakterystyce mowy *Pro Archia poeta* (1.9.1. *L'orazione Pro Archia poeta: vicende di un inusitatum genus dicendi*) i jej recepcji w dawnej Polsce, z uwzględnieniem również Śląska jednak bez wszak ściśle związanych z Koroną Prus Królewskich (1.9.2. *L'accoglienza dell'orazione in Polonia*), co może dziwić, zwłaszcza że Doktorant korzystał ze starodruku ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej PAN (s. 59);

- rozdział drugi składa się z omówienia starodruku z tekstem Żórawskiego (2.1. *Caratteristiche del tomo impresso*), propozycji emendacji tekstu greckiego (2.2. *Proposte di emendamenti*), dokładnej analizy leksykalno-gramatycznej dokonanej przez krakowskiego profesora translacji mowy Cyserona *passus po passus* (2.3. *Esame della versione greca*), następnie zestawienia rozbieżności pomiędzy lekcją tekstu łacińskiego *Pro Archia poeta* w wydaniu z 1632 r. a manuskryptami i innymi wydaniem humanistycznymi (2.4. *Il testo latino*

secentesco in rapporto alla tradizione manoscritta) oraz dość nielicznych odstępstw tłumacza na grekę od tekstu oryginału Cyserona (2.5. *Passi della traduzione greca discordanti dall'originale a fronte*) – Autor rozprawy wyszczególnił tu m.in. także bardzo drobne rozbieżności, jak np. dodanie w tekście greckim przysłówka οὐν (40,8), czy brak w tekście greckim odpowiednika łacińskiej partykuły *autem* (10,22). Ostatnią, bardzo ciekawą częścią rozdziału jest rekapitulacja różnych fenomenów językowych w układzie już problemowym (2.6. *Riepilogo dei fatti linguistici notevoli*). Doktorant uporządkował tu analizowany materiał gramatyczny według kryterium graficzno-fonetycznego (2.6.1. *Fatti grafico-fonetici*), morfologicznego (2.6.2. *Fatti morfologici*), leksykalnego (2.6.3. i 4. *Fatti lessicali I i II*) i składniowego (2.6.5. *Fatti sintattici*), na koniec zaś pozostawia uwagi o charakterze stylistyczno-leksykalnym (2.6.6. *Osservazioni stilistico-lessicali*);

- zasadniczą całość pracy wieńczy podsumowanie (3. *Conclusione*), rozbite na omówienie humanistycznych glosariów i słowników języka starogreckiego, które były dostępne w czasach Żórawskiego (3.1. *I glossari e la traduzione*), oraz właściwe wnioski i uwagi końcowe (3.2. *Osservazioni conclusiva*).

Ostatni 54 strony zajmuje obszerna bibliografia (s. 204-225), polskojęzyczne streszczenie (s. 226-227), użyteczny indeks (glosariusz) łacińskich słów użytych w *Pro Archia poeta* i greckich z translacji Żórawskiego (*Appendice 1. Index verborum Latino-Graecus* – s. 228-246) oraz zdigitalizowane reprodukcje egzemplarza Biblioteki Gdańskiej PAN (Cc 11872³ adl. 5 – s. 248-258).

Struktura rozprawy jest niewątpliwie przemyślana, Doktorant tak ułożył *dispositio* swej pracy, że prowadzi czytelnika od obszernie zarysowanego tła studiów grezystycznych w renesansowej Italii, poprzez rozwój „greki humanistycznej” w Europie i Polsce XVI-XVII w., do Mikołaja Żórawskiego i jego greckiego tłumaczenia *Pro Archia poeta* Cyserona. W strukturze tej dokonałbym jedynie drobnych przesunięć w obrębie rozdziału 2., przesuwając podrozdział 2.4. przed 2.3., a nawet przed 2.2. Skoro tekst łaciński jest immanentną częścią stanowiącego postawę źródłową wydania z 1632 r. i zasadnicza część rozdziału analitycznego ma charakter porównawczy, byłoby lepiej, gdyby czytelnik z odstępstwami starodruku od tradycji rękopiśmiennego przekazu mowy Cyserona zapoznał się jeszcze przed lekturą owego zestawienia i komentarzy do niego. W rozdziale 2.6.1. sugerowałbym

natomiast rozbitcie przykładów jotacyzmu na grupę form rzeczywiście odzwierciedlających wymowę poklasyczno-bizantyńską, jak np. ἐδώρισαντο zamiast ἐδώρησαντο, oraz osobną grupę niesłusznie unikających joty „posterazmiańskich” form „hiperpoprawnych”, jak np. ῥηγηνοί zamiast Ρηῖνοι itp. Można także rozważyć włączenie znacznej części poświęconego glosariuszom i słownikom podrozdziału 3.1. do rozdziału 2., gdyż zagadnienie to bardzo ściśle wiąże się z przeprowadzoną w nim analizą porównawczą tekstu Cycerona i translacji Żórawskiego.

Trzymając się terminologii związanej z *officia oratoris*, po ocenie dyspozycji powinienem przejść do *elocutio*. Aby jednak ocenić stylistykę włoskojęzycznej pracy mgra Peressina, moje kompetencje jako recenzenta są niewystarczające, toteż pozwolę sobie ten aspekt pracy omówić jedynie ogólnie: Doktorant pisze w sposób jasny i przejrzysty, a opracowanie słowne rozprawy jest niewątpliwie staranne. Porządkują materiał i zdecydowanie ułatwiają lekturę również przejrzyste tabele (s. 61-64, 161-166 i 199-200) oraz problemowe podrozdziały i podpunkty (szczególnie podrozdział 2.6.). Rzeczą wykraczającą poza elokucję jest natomiast znakomity warsztat filologiczny Autora dysertacji, który, aby ocenić siedemnastowieczny, często językowo niejednorodny, tekst Żórawskiego, musiał sprawnie poruszać się w różnych rejestrach gramatyki starogreckiej, od klasycznej prozy attyckiej, przez formy epicko-jońskie, po elementy późnoantyczne i bizantyńskie (jotacyzm), a nawet elementy, które mgr Peressin z lekkim zastrzeżeniem zaklasyfikował jako nowogreckie (s. 175-176).

W konkluzji podrozdziału 3.1. Autor słusznie stwierdza, że polski siedemnastowieczny tłumacz nie opierał się na jednym tylko źródle leksykalno-gramatycznym (s. 200: „il traduttore polacco non ha sequito nessuna fonte in modo esclusivo”), co wpłynęło na pewną nierówność jego przekładu. Ponadto Doktorant słusznie postuluje stworzenie wspólnego zasobu leksykalnego, który badaczom „greki humanistycznej” wyraźnie ułatwiłby śledzenie obiegu słowników i sposobów ich wykorzystania, a także przebadanie pod względem językowym dzieł innych współczesnych Żórawskiemu tłumaczy na język starogrecki. Ten ostatni postulat należy tu podkreślić w sposób szczególny, gdyż mgr Peressin stworzył w swej pracy wzorcowe opracowanie tekstu prozatorskiego należącego do „greki humanistycznej”. Równie przejrzysta analiza innych

humanistycznych tłumaczeń z łaciny na język starogrecki, wykorzystująca analogiczny schemat (najpierw analiza całego tekstu, później pogrupowane zaobserwowane w tekście cechy i osobliwości leksykalne i składniowe), pozwoliłaby precyzyjniej określić miejsce krakowskiego profesora wśród piszących po grecku w XVI i XVII w. autorów z obszaru Europy Zachodniej i Środkowej. To jednak zadanie dla szerszego zespołu badaczy, w którym Doktorant mógłby zająć poczesne miejsce.

Całość pracy oceniam zatem jednoznacznie pozytywnie. Jej Autor dowiódł w niej swych kompetencji zarówno literaturo-, jak i językoznawczych. Rozprawa doktorska mgra Roberto Peressina po niewielkich uzupełnieniach i drobnych poprawkach zdecydowanie zasługuje na druk. Należy się jedynie zastanowić, czy powstała na jej bazie książka powinna się ukazać raczej po polsku (zyskiwałaby wówczas walor nowatorstwa), czy po angielsku, dzięki czemu trafiłaby do szerszego kręgu badaczy niż publikacja włoskojęzyczna.

Wnioskuje przeto nie tylko o dopuszczenie mgra Roberto Peressina do dalszych etapów przewodu doktorskiego, ale również o jej wyróżnienie z uwagi na jej dużą wartość merytoryczną i znakomity warsztat filologiczny Doktoranta.

